

KLEIO

UIT DE INHOUD:

- 1 Mededelingen Bestuur en Commissies
- 2 Verslagen van conferenties en vergaderingen
- 3 Themata
- 4 Polemica
Nabeschouwing van een expositie
Studieconferentie geschiedenisonderwijs Helsingør
Denemarken

VERENIGING VAN GESCHIEDENISLERAREN IN NEDERLAND (V.G.N.) BESTUUR

MR. DR. C. W. VAN VOORST VAN BEEST, *voorzitter*; Spoorsingel 35, Rotterdam 4, tel. 010-28 20 46

H. DE RUYTER, *1e secretaris*; Kon. Wilhelminalaan 22, Leidschendam, tel. 01761-36 57

S. P. M. VERHEIJ, *2e secretaris*; Jacob Mosselstraat 65, 's Gravenhage, tel. 070-83 87 25

W. PABST, *penningmeester*; Bovenkruierlaan 17, Rotterdam 12, tel. 010-18 48 84, postrekening 128701 t.n.v. de penningmeester van de V.G.N., Rotterdam

ZR. DRS. A. J. M. ALKEMADE, Rotterdam

DRS. P. P. J. VAN CASPEL, Drachten

DR. F. DROST, Arnhem

DR. P. A. M. GEURTS, O.F.M. Leiden

DRS. G. VAN ROON, Rijswijk

CONTRIBUTIE

f 20,— per kalenderjaar, het abonnement op 'Kleio' inbegrepen

LEDENADMINISTRATIE

De ledenadministratie berust bij S. P. M. VERHEIJ, Jacob Mosselstraat 65, 's Gravenhage, tel. 070-83 87 25. Aangiften en afschrijvingen aan dit adres. Bij aangifte wordt dringend verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnummer, adres van school van hoofdbetrekking

COMMISSIES

DIDACTIEK-COMMISSIE

Leden: DRS. P. P. J. VAN CASPEL, *voorz.* a.i.; DRS. A. H. VAN DEN BERG; C. H. M. BOSCH; DR. A. VAN HULZEN; O. POLETIEK; J. SOUREN; H. E. DE WOLFF
Secr.-penn.: MEJ. DRS. M. A. AALDERS, De Laat de Kanterstraat 22, Leiden, tel. 01710-3 21 69

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

Leden: DRS. G. VAN ROON, *voorz.*, Burg. Elsenlaan 17, Rijswijk, tel. 070-98 45 90; DRS. G. A. J. GIEZEMAN, *vice-voorz.*, Dirk van Voorburglaan 16, Voorburg, tel. 070-86 81 23; P. KNOPPERS; D. N. LELYVELD; W. J. A. VAN DEN BERGH; VAN UNNIK, *penn.*, Pomonaplein 21, 's Gravenhage, tel. 070-68 03 55, postrekening 527314 t.n.v. penningmeester Commissie Postacademiale Vorming van de V.G.N., 's Gravenhage.

De bijdrage per jaar voor de deelnemers aan de postacademiale colleges is f 6,— (leden VGN) of f 10,— (niet-leden)

COMMISSIE-PUBLICITEIT

Voorz.: DR. F. DROST, Morletpad 11, Arnhem

KLEIO

Orgaan van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland (V.G.N.)

Redactie: leden: DR. P. A. M. GEURTS; DRS. H. J. NANNEN; DR. D. J. ROORDA; G. WIJLING

Secretaris: DRS. A. C. H. J. VAN NOORT, Oranjelaan 101, Lisse, tel. 02530-45 27

Secretaris Raad van Beheer Kleio-Didactica: G. WIJLING, Oranjeplein 8, Haarlem. tel. 02500-1 34 05

Abonnement voor leden gratis; voor niet-leden f 15,— per kalenderjaar, opgave aan S. P. M. VERHEIJ, Jacob Mosselstraat 65, 's Gravenhage, tel. 070-83 87 25

Kleio wordt uitgegeven door de V.G.N. in samenwerking met de Stichting Onderwijs Oriëntatie, gevormd door de uitgevers J. M. Meulenhoff - J. Muusses - P. Noordhoff - Nijgh & Van Ditmar - Spruyt, Van Mantgem & De Does - W. J. Thieme

KLEIO

*Tijdschrift van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland
(V.G.N.)*

ZEVENDE JAARGANG - NUMMER 6 - JUNI - JULI 1966

RECTIFICATIE

In aflevering 3 van ons tijdschrift Kleio 7e jrg. trof U op pagina 18 de mededeling aan dat de bij J. B. Wolters' Uitgeversmaatschappij N. V. uitgegeven serie 'Ontwikkelingsgang der historie' van Dr. E. Rijpma door de uitgever uit de handel zou worden genomen.

De firma J. B. Wolters heeft ons verzocht, deze mededeling te willen rectificeren: het is niet de bedoeling van de uitgever, de serie aan de handel te onttrekken.

MEDEDELINGEN BESTUUR EN COMMISSIES

Mededeling van de Commissie Postacademiale Vorming.

De commissie postacademiale vorming verzoekt degenen, die het voornemen hebben, de volgende cursus de postacademiale collegedagen bij te wonen, maar de deelnemersbijdrage (f. 6. - voor leden VGN, f. 10. - voor niet-leden) nog niet hebben overgemaakt (giro 527314 ten name van de Penningmeester van de Commissie Postacademiale Vorming der VGN te Den Haag) dit zo spoedig mogelijk te doen. U bespaart ons daarmee veel extra en onnodig werk. Bij voorbaat dank. Ook zij, die vorig jaar reeds deelnamen, dienen zich op-nieuw op te geven.

De Commissie Postacademiale Vorming.

* * * * *

GESCHIEDENIS IN DE BRUGKLAS

Didactiek-conferentie van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland, Conferentie-centrum "De Pietersberg" te Oosterbeek, 7 - 8 oktober 1966.

In augustus 1968, bij het inwerkingtreden van de mammoetwet, zullen alle Nederlandse leraren, dus ook de geschiedenisleraren, te maken krijgen met de problemen, waarmee velen van hen in de experimenterende scholen nu al worstelen.

De eerste opgave, waarvoor zij zich gesteld zullen zien, zal zijn: concrete gestalte te geven aan de brugklas-gedachte.

Die gedachte is, dat het mogelijk moet zijn om door nauwkeuriger determinatie en selectie beter dan tot dusver te kunnen beoordelen voor welk type van voortgezet onderwijs een leerling geschikt is.

Behalve een schoolvorderingstest, het oordeel van het hoofd van de lagere school en dat van de ouders, eventueel een toelatingsexamen en een psychologische test, zullen ook de in deze brugklas gegeven vakken die nauwkeuriger determinatie en selectie mogelijk moeten maken.

Geschiedenis is één van de vakken van de brugklas. In de experimenten is gebleken, dat selectie door middel van het vak geschiedenis mogelijk is, soms zelfs beter mogelijk dan door middel van vakken, waarvan men dat eerder verwachtte.

Een genuanceerde didactische aanpak is daarvoor echter wel een vereiste. Het nauwkeuriger vaststellen van de leerdoelen, die men beoogt, om daardoor studietoetsen (z.g. "objectieve proefwerken") mogelijk te maken, waarmee de resultaten gemeten kunnen worden, is bijvoorbeeld een belangrijke voorwaarde.

De didactiek-commissie van de V. G. N. heeft het plan opgevat om de didactiek-conferentie 1966 helemaal aan dit voor alle geschiedenisleraren en voor het aanzien van hun vak belangrijke onderwerp te wijden. Door er nu over te gaan denken, is het mogelijk om dit werk tijdig, d. w. z. voordat in 1968 de nood aan de man komt, "in de vingers te krijgen".

De conferentie zal daarom, na een voorafgaande inleiding op vrijdagavond, die gewijd is aan de theorie van de selectie, een duidelijk "doe-het-zelf" karakter dragen. Dit praktische deel zal namelijk besteed worden aan het door de deelnemers zelf vervaardigen van studietoetsen met behulp van door de commissie beschikbaar gesteld materiaal. De theoretische inleiding zal verzorgd worden door de staf van Prof. Dr. A. D. de Groot, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, die al verschillende studies over dit onderwerp heeft gepubliceerd en van wiens hand nog vóór de conferentie een boek hierover zal verschijnen.

Mogelijkerwijs kan deze conferentie er toe bijdragen, dat er in breder kring

een bezinning op gang komt over de doelstellingen van het geschiedenisonderwijs in de lagere klassen van het voortgezet onderwijs. Deze bezinning is noodzakelijk om de nieuwe eindexamenregeling, die het geschiedenisonderwijs in de hogere klassen gaat veranderen, concreet gestalte te kunnen geven. Het lijkt de commissie daarom zinvol, dat al degenen, die in de praktijk al ervaringen met dit werk hebben opgedaan, die nog vóór de conferentie in bredere kring of aan de commissie bekend maken, zodat de discussie nu al op gang kan komen.

Namens de didactiek-commissie van de V. G. N. ,
drs A. H. van den Berg

* * * * *

Ledenadministratie V. G. N.

Nieuwe leden:

T. van Dongen, Adelaarstraat 35, Dordrecht; G. Terpstra, Const. Huygenslaan 45, Leiden; A. C. E. Dassen, Historische Kring, Beuzenraderweg 237, Heerlen; J. W. Bavo, Tongerseweg 135, Maastricht; Drs. J. G. L. Theunisse, Rubenslaan 2, Roosendaal; W. F. M. Mathijssen, Biesdonkweg 65, Breda; B. de Groot, Tj. Wagenaarstraat 25, Drachten; E. J. M. Jonker, Bilderdijklaan 52, Rijswijk (Z. H.); Drs. H. J. Dutman, Bildtsestraat 96, Leeuwarden; R. G. van Damme, Tivoliweg 47, Hulst; Drs. J. P. Th. Huis in 't Veld, Niersstraat 3/II, Amsterdam-Z; J. M. Welters, Odasingel 110, Sittard; Drs. G. F. M. van Rooy, Meeuwenstraat 41, Oldenzaal; J. van Stralen, Crayensterlaan 47, Haarlem.

Nieuwe abonné Kleio

H. Greeven, Emmastraat 74, Zeist.

Rectificatie

Het adres van Drs. H. G. Leih schijnt nog te zijn: Cellebroedersweg 16, Kampen.

Mevr. Drs. H. M. E. van den Berg-Mouwen woont niet meer Arnoldlaan 9, Bloemendaal, Nieuw adres ontbreekt (nog).

Adreswijzigingen:

Drs. H. C. M. Bak, Holleweg 14, Ubbergen

Nieuw adres: Binnenweg 6, Ewijk.

Drs. F. M. Gilhuis, Toulouselaan 7, Dordrecht

Nieuw adres: Apollolaan 179 boven, Amsterdam - Z.

G. P. de Lange, H. Roland Holststraat 27, Noordwijk a/Zee

Nieuw adres: Zeestraat 23 A, Noordwijkerhout

Drs. J. P. Pilger, Bernhardlaan 13/I, Arnhem
 Nieuw adres: Kinkelenburglaan 2, Arnhem.

Drs. H. Smit, v. Dorenboschstraat 52, Zutphen
 Nieuw adres: Deventerweg 164, Zutphen.

D. de Vries, Jan Tooroplaan 71, Ede
 Nieuw adres: Javastraat 4, Bennekom.

C. H. Wiedijk, Mr. Jan Gerritslaan 59/I, Haarlem
 Nieuw adres: Zonnelaan 51, Haarlem.

A. Will, Prinses Margrietlaan 203, Zeist
 Nieuw adres: Gerbrandylaan 12, Zeist.

T. W. M. Nissen, Karel Doormanstraat 35, Winterswijk
 Nieuw adres: Prinses Marijkestraat 5, Middelharnis.

Drs. P. Treurniet, Groenendaal 5, Groningen
 Nieuw adres: Händellaan 4, Groningen.

C. A. J. Salman, Nieuw adres: Noorderstraat 18, Hoorn.

VERSLAGEN VAN CONFERENTIES EN VERGADERINGEN

De Postacademiale Tweedaagse

Enkele indrukken

De verslaggever van de Afrika-conferentie van 6 en 7 mei behoeft de gemeenplaats, dat de afwezigen het gebruikelijke ongelijk hadden, ditmaal niet te debiteren, doch kan beginnen met het einde, het toespraakje nl. van onze pleitbezorger, inspecteur dr. J. L. P. Brants. Die beklagde immers de afwezigen en zei: dat hij graag het hele college van inspecteurs en vele rectoren en directeuren hier in Amersfoort gezien zou hebben, "om begrijpelijke redenen". Ik heb ook vaak aan onze aardrijkskunde-collega's gedacht, want het thema der conferentie, het huidige Afrika, bracht ons voortdurend in een grensgebied, waarin beide vakken elkaar nogal eens zullen overlappen. Tenminste wanneer door geografen en historici gelijkelijk naar de noodzakelijke actuele voorlichting der leerlingen wordt gestreefd.

Er waren dit jaar minder deelnemers naar het Evert-Kupersoord getogen dan anders; slechts negentig, vorig jaar 160. Dat was ongetwijfeld aan de datum te wijten, hoewel de vrijdag en zaterdag vlak na het schriftelijk eindexamen nog het gunstigst waren in deze tijd van het jaar. Maar het zullen niet alléén de schoolleiders geweest zijn, die bezwaren hebben gemaakt; ook menig collega zal liever geen twee dagen van deze toch al zo rommelige twee maanden gemist hebben. Voor de deelnemers woog kennelijk de gelegenheid tot voorlich-

ting uit de eerste hand over een bij hun studie achtergebleven gebied het zwaarst.

Ons is een verslag van de conferentie vóór het einde van het jaar beloofd, met bibliografie, en ook niet-deelnemers zullen het kunnen bestellen, al moeten zij er dan 'n paar dubbeltjes meer voor betalen. Die belofte ontslaat de ondergetekende van de verplichting, de redactie van "Kleio" een proeve van een verslag aan te bieden. Met een verwijzing naar de toekomst kan ik voor thans volstaan met enkele kanttekeningen. Ik vraag me dan allereerst af, of het nodig is, de hoog- of zeergeleerde inleidingen zo lang te doen uitvallen, vooral omdat er van iedere inleiding ruimschoots tevoren een behoorlijke syllabus was verstrekt. Als de inleiders zouden volstaan met een kort referaat, waarin ze vooral de saillante en liefst ook enkele controversiële punten naar voren zouden brengen, zou hun betoog zeker aan levendigheid kunnen winnen en zou de tijd voor discussie langer kunnen zijn. Niet alleen voor de groepsdiscussies, hoewel die bijdragen tot het duidelijker zien van de problemen, maar vooral voor de plenaire discussies, die zo'n tweedaagse het meest verlevendigen. Uit de lange inleidingen kabbelt misschien, doch uit de "choc des opinions" springt de waarheid te voorschijn, en voortkabbelen doet de toehoorder weleens wegdromen. Daarom hulde aan de voorzitters, die elkaar op het podium afwisselden, alles overschauwend maar ook door iedereen aanschouwd en daarom niet te benijden. Verlevendiging zou zeker ook worden bereikt door wat een paar jaar geleden een forum zou zijn genoemd, doch nu in televisie-jargon een panel heet. Ik had de socioloog en de econoom weleens achter één tafel willen zien zitten!

Men duide mij een enkele kritische opmerking over de discussie-vragen niet euvel. Maar zij waren vaak zéér onduidelijk gesteld en soms bestond (bij mij tenminste) de neiging, ze zo maar zonder meer aan de inleiders te retourneren. Het was verwonderlijk dan te horen, wat blijkbaar meer alerte discussiegroepgenoten er nog uit wisten te halen.

De collega's die er niet waren moeten uit het verslag toch ook nog gewaar kunnen worden, dat het weer erg gezellig was en dat we óók gelachen hebben. Juist de plenaire discussies brachten soms de humor aan, waarvan de inleidingen waren verstoken en het moet gezegd dat net die inleider, die de meeste weerstanden opriep, blijk gaf van een groot incasseringsvermogen en de meeste hilariteit verwekte, al had hij dan misschien de lachers niet op z'n hand. En overigens buiten de inleidingen lachten we om niks, zodat de mijnheer van de Voorlichtingsdienst, die vrijdagavonds enkele films vertoonde, wel een rare dunk zal hebben gekregen van de congresserende geschiedenisleraren, die zich gedroegen als een M. M. S. -klas in 't donker. De mededeling in 't filmpje, dat elke gevelde boomstam een steentje bijdroeg aan (ik geloof) de vooruitgang van Afrika, dreigde zelfs wat zo'n klas "de slappe lach" noemt, te veroorzaken.

Voor velen was het aantreffen van zo goed als allemaal nieuwe gezichten, op dat van collega Van Roon na, in de commissie P. A. -vorming een verrassing, voor anderen het geheel ontbreken in de vernieuwde commissie van het vrouwelijk element een teleurstelling. Verdienden de afgetreden en onze dankbaarheid voor al het jarenlang verzette werk, de nieuw-aangetreden hebben met de organisatie van deze conferentie een entree gemaakt, waarvoor hun enkele woorden van hulde niet mogen worden onthouden.

C. L. A. Daniëls.

* * * * *

Internationaal Colloquium over Historiografie

Amsterdam 25 en 26 april 1966

Op verzoek van het Bestuur der V. G. N. bezocht ik het in de aanhef vermelde colloquium, dat werd gehouden in een der collegezalen van de S. U. te Amsterdam.

Na een inleidend woord van de president volgde de eerste der drie inleidingen en wel die van professor Brugmans uit Brugge over "L'historiographie à la lumière de l'intégration européenne". Hij begon met tegenover elkaar te stellen de definitie van Huizinga "L'historiographie est la manière dont une collectivité se rend compte de son passé" en de meer positivistische "L'historiographie se fait avec des documents". Brugmans vond dat beide omschrijvingen nog wel met elkaar te verenigen zouden zijn. De conclusie van Romein in zijn oratie "Het verguisde beeld" acht hij serieus niet te verdedigen te zijn. Als Egon Froedell gelijk heeft dat "l'histoire devient une science là où elle cessé d'être objective" kan dat tot misverstand leiden. De objectiviteit van een historicus bestaat niet in het elimineren van zijn subjectiviteit maar in het "zuiveren" daarvan.

Brugmans behandelde in een boeiend betoog achtereenvolgens l'ouverture européenne, exemples de la réinterprétation européenne, le comparatisme suffit-il?, comparer, non pas les nations mais les phénomènes, la diversité n'est pas seulement nationale, om tenslotte te komen tot een zevental conclusies. De eerste wil ik geheel overnemen omdat daarover nogal verschil van mening bestaat, ook in onze kring. "Il est donc raisonnable de constater que l'historien n'est pas un être désincarné, d'autant plus "objectif" qu'il vivrait en dehors de l'histoire contemporaine. Au contraire, quiconque ne vit pas son époque est mauvais historien. Par conséquent, l'historien sera influencé par son milieu, sans doute, mais cela lui permettra justement de mieux saisir un passé, qui s'éclaire par ses prolongements actuels". De derde conclusie eindigt met de woorden "aujourd'hui, à cette unité culturelle s'ajoute une unité de destin".

Jerzy Lucaszewski hield de tweede dag een betoog over "L'historiographie de l'Autriche-Hongrie; terrain de controverse européenne".

Het is begrijpelijk dat zowel voor- als tegenstanders van de Europese integratie-gedachte zich op de geschiedenis van de Donaumonarchie geworpen hebben, waar (ik rond steeds de getallen af) ruim 12 miljoen Duitsers, 10 miljoen Hongaren, 6½ miljoen Tsjechen, 5 miljoen Polen, 4 miljoen Oekraïeners, 3 miljoen Roemenen, 2 miljoen Kroaten, 2 miljoen Serven, 2 miljoen Slowaken, 1½ miljoen Slovenen, bijna een miljoen Italianen en nog enkele andere ethnische en/of ethnisch-religieuze groepen en groepjes woonden. De moderne schrijvers over de Dubbelmonarchie nemen in hun beschouwingen parallellen op met de Europese statenorganisaties. Er bestaat langzamerhand over deze kwestie een belangrijke literatuur, waarvan ik hier noem: H. Benedikt, Monarchie der Gegensätze, Wien 1947; J. Droz, L'Europe centrale. Evolution historique de l'idée de "Mitteleuropa", Paris 1960; H. Hantsch, Die Geschichte, Oesterreichs, Graz-Wien 1950; F. Gschnitzer, Das Vielvölkerreich an der Donau; zerstörtes Vorbild für ein geeintes Europa, Salzburg 1954; E. I. Rubinchteyn, La chute de la Monarchie austro-hongroise, Moskou 1963; A. J. P. Taylor, The Habsburg Monarchy 1809-1918, London 1951; W. Jaksch, Europas Weg nach Potsdam, Stuttgart 1959; Z. A. B. Zeman, The Break-up of the Habsburg Empire 1914-1918. A study in national and social revolution, London/New York/Toronto 1961; R. A. Kann, The Habsburg Empire. A study in Integration and Desintegration, New York 1957 (Duitse uitgave Graz/Wien-Köln 1961); E. Zöllner, Geschichte Oesterreichs von den Anfängen bis zur Gegenwart, München 1961; R. Schlesinger, Federalism in Central and Eastern Europe, London 1945; R. Wierer, Der Föderalismus im Donauraum, Graz/Köln 1960; C. and B. Jelavich, The Habsburg Monarchy. Toward a Multinational Empire or National States?, New York 1959.

In het geheel van de voordracht vond ik een der beste opmerkingen deze: "Le contact avec l'histoire-comme-expérience donne au historien un scepticisme accru sur la plausibilité de l'histoire-comme-registre. En même temps, je dois ajouter qu'il m'a aussi donné une confiance accrue dans l'utilité d'écrire l'histoire pour faire l'histoire. Car il y a une relation réciproque entre les deux formes d'histoire. On doit tenir compte non seulement de l'empreinte de l'histoire-comme-expérience sur le chroniqueur, mais aussi de l'histoire-comme-registre sur le participant".

De laatste voordracht kwam van Annie Kriegel en wel over "La IIème Internationale devant les questions nationales en Europe (1889-1914)". De aanhef van haar toespraak gaf het thema goed aan. "L'expérience de la IIème Internationale, au tournant du siècle, me paraît l'une des expériences historiques européennes les plus intéressantes à méditer: celle-ci a repris en effet et, à son tour, perdu le grand pari qu'avait la première lancé l'Association Internationale des Travailleurs, mais elle l'a perdu, nous le verrons, dans des conditions telles

qu'elle a peut-être, ce faisant, suggéré des voies nouvelles pour la solution de l'un des problèmes du XXème siècle: la création d'une société internationale qui ne mutile pas le fait national, ne le dépasse pas, ne l'annule pas, mais l'intègre".

Ook hier wil ik gaarne belangstellenden verwijzen naar moderne literatuur als men zich verder wil oriënteren. Voor de Tweede Internationale zijn de beste handboeken momenteel G. D. H. Cole, *A history of socialist thought*, London 1956, 4 vol. en J. Brauntal, *Geschichte des Internationale*, Hannover 1961-1964, 2 vol. Kleiner en handzamer zijn J. Joll, *The second Internationale*, London 1955 en P. van der Esch, *La seconde Internationale*, Paris 1957. Verder kunnen wij aanbevelen H. Luthy, *L'histoire du monde: une déviation?* in *Preuves* no 87, mai 1958; H. Lefebvre, *Sociologie de Marx*, Paris 1966; J. P. Netti, *Rosa Luxembourg*, London 1966, 2 vol. H. U. Wehler, *Sozialdemokratie und Nationalstaat*, Würzburg 1962; P. Henry, *Le problème des nationalités*, Paris 1949 en K. Renner, *Die Nation*.

Van de laatste haal ik hier aan (bl. 91) "De oorlog (van 1914-1918 v. d. H.) en de vredesverdragen hebben meer verstoord dan dat zij hebben geschapen. Zij creëerden Tsjechoslovakije, Polen en Roemenië. nationale staten, waar zich dezelfde nationale strijd ging afspelen als in Oostenrijk meer dan 50 jaar voor de oorlog. Het oude Oostenrijk had nooit gepretendeerd een nationale staat te zijn, maar de nieuwe staten hadden zich juist aangekondigd als nationale staten zonder dat zij het reëel waren. De vredesverdragen hebben geen oplossing gebracht voor het probleem der gemengde staten, ze hebben het alleen verplaatst van de grote staat naar een zeker aantal kleine staten en zo hebben ze juist de gevaren voor de wereldpolitiek en de wereldvrede vermenigvuldigd".

Na de inleidingen volgden helaas wat eenzijdige "gesprekken" met steeds dezelfde gesprekpartners, waarbij één kans zag telkens op hetzelfde thema terug te komen. Aan de ene kant was dat zijn goed recht maar hij belemmerde daarvoor - hij was bovendien zeer breedspakig - het onderlinge discours. Als zodanig leek het weinig op een echt colloquium.

Een ander bezwaar - althans zo kwam mij voor - was, dat van de moderne talen alleen Frans gebruikt werd. De aanwezige Engelsen, Duitsers en Nederlanders kwamen wat in de achterban. Als men van de deelnemers verwacht dat zij de inleidingen in het Frans kunnen volgen mag men toch van de hooggeleerde inleiders verwachten, dat zij opmerkingen in andere talen kunnen aanhoren en verwerken. Waren er daarom de tweede dag aanmerkelijk minder aanwezigen dan de eerste dag?

Ik weet niet of er nog een officieel verslag zal verschijnen. Om niet te veel achteraan te komen bied ik Kleio deze wat magere opmerkingen aan. Om misverstand te voorkomen: ik zie met veel genoegen op beide dagen terug.

Amersfoort, mei 1966

Dr. M. B. v. d. Hoeven

Historie en geneeskunde

Geneeskunde is wetenschap en kundigheid; het is dienst aan de medemens door een theoretisch en praktisch voorbereid arts.

In de hele geschiedenis zien we drie elementen: de arts, de patiënt en de wetenschap. Niet altijd komen deze drie even goed tot hun recht. In de Oudheid is het vooral de arts, in de middeleeuwen vooral de patiënt die in het middelpunt staat; in de nieuwere tijd de wetenschap. Maar alle drie spelen hun rol, en een probleem als de mogelijkheid van een artsenstaking in België is actueel. De oude Egyptenaren onderscheidden priester-artsen en daarnaast heelmeesters voor minder belangrijke kwalen (dit onderscheid tussen artsen en heelmeesters is in Nederland omstreeks 1840 pas opgeheven). Wij bezitten papyri met beschrijvingen van ziekten. Uit mummies leren we het bestaan van tbc, oudersadersverkalking e. d.

De Grieken maken een scheiding tussen religie en geneeskunde; deze wordt een techne, een kunst.

Hippocrates van Cos (+ 400) heeft de belofte geformuleerd, die nog door de artsen wordt afgelegd. Wij halen daaruit aan. "Mijn maatregelen zal ik treffen tot nut en voordeel van de zieken. Welke huizen ik ook binnentreed, ik zal het doen tot nut en voordeel van de zieken. Wat ik bij de behandeling zie of hoor, zal ik verzwijgen en als een geheim bewaren." Hier hebben we de formulering van wat nog altijd als een belangrijke plicht van de arts geldt, waarom tijdens de bezetting een conflict tussen artsen en de bezettende macht is ontstaan.

Hippocrates is de grondlegger van de leer, dat 's mensen karakter en gemoedsgesteldheid, evenals zijn ziekten, worden veroorzaakt door vermenging van vochten (met als gevolg tegenwoordig nog woorden als humeur, humor, hardvochtigheid). Hippocrates meende, dat ziekten moesten worden genezen met middelen die met de aard der ziekte overeenstemmen: *similia similibus*.

Claudius Galenus van Pergamon (129- + 200) heeft in een handboek een samenvatting gegeven van de gehele in zijn tijd bekende geneeskunde; dit boek heeft de wetenschap beheerst tot de Renaissance toe. Ook hij gaat uit van de opvatting, dat ziekte een verstoring van de vochttoestand van de patiënt is, maar zijn geneeswijze is juist tegengesteld aan die van Hippocrates: *contraria contrariis*.

De Mohammedanen hebben veel wetenschap uit de Oudheid gered en door hen wordt ook het werk van Galenus bewaard, aangevuld met veel praktische kennis.

In de Renaissance gaat men over tot een andere wetenschapsbeoefening, niet meer de op filosofie gebaseerde theoretische, maar een op onderzoek en experiment rustende. Men gaat het menselijk lichaam ontleden, Leonardo da

Vinci maakt anatomische studies voor zijn kunstwerken. Bij de Grieken was de ontleding van het menselijk lichaam niet mogelijk door hun methode van lijkverbranding; hun kennis van het menselijk lichaam was dan ook gebrekkig: het woord neuron (lat. nervus) betekent zowel pees als spier en zenuw.

Andreas Vesalius (1514-64) komt als goed renaissancist tot de herontdekking van de geschriften van Galenus, waarvan hij een nieuwe uitgave verzorgt, maar de Renaissance is maar niet slechts een "herleving van de Oudheid", maar juist meer onderzoeken met eigen ervaring. Vesalius toont aan, dat Galenus geen mensen heeft ontleed, maar honden en apen. Zo wordt dit niet een teruggang, maar een begin naar een nieuwe beoefening der wetenschap. Het is ondoenlijk alles op te noemen; wij beperken ons tot enkele opvallende feiten.

Galilei had reeds een thermometer uitgevonden; Santorio (1561-1636) gebruikt een koortsthermometer.

William Harvey (1578-1659) geeft een beschrijving van de bloedsomloop: *De motu cordis et sanguinis*, 1628. Hiermee ontstaat de fysiologie als afzonderlijk studieobject.

De geneeskunde wordt zodanig beoefend, dat men van een Engelse, een Franse en een Nederlandse school kan spreken; bij de laatste mogen we noemen Nicolaas Tulp (1593-1674), die onderwerp is van de *Anatomische Les van Rembrandt*. De beroemdste arts van zijn tijd was Herman Boerhaave, professor te Leiden (1668-1738), die zijn studie was begonnen met de theologie, wat verband houdt met zijn steeds blijvende belangstelling voor de geestelijke gesteldheid van de patiënten. In dit opzicht is hij zeer modern. Zijn leerling Gerard van Zwieten kan als katholiek in Nederland onvoldoende mogelijkheden tot ontplooiing vinden en wordt hofarts van Maria Theresia; men noemt hem de stichter van de Weense school, die dus eigenlijk een uitloper is van de Nederlandse.

Intussen zijn er een aantal ontdekkingen en uitvindingen gedaan: Hans en Zacharias Jansen de microscoop, waarmee Anthonie van Leeuwenhoek, instrumentmaker te Delft (1632-1723) de protozoën ontdekt; Lavoisier stelt in 1784 verbranding en ademhaling gelijk; Auenbrugger te Wenen de percussiehamer; Galvani (1791) en Volta (1793) ontdekken elektrische verschijnselen.

De Weense school wordt voortgezet door Rokitansky (1804-1878), die uitmunt door nauwkeurige beschrijving der verschijnselen. In theoretisch opzicht is hij nog ouderwets: hij werkt opnieuw de leer van de vochtenvermenging uit, nu wel voor de laatste maal.

De anatomie en de pathologische anatomie gaan nu bloeien: steeds betere diagnosen door nauwkeurig onderzoek, maar. . . . steeds na de dood van de patiënt. Iets heel anders is de ontdekking van de koepokinenting door Jenner. Edward Jenner (1749-1823) hoorde als plattelandsarts van een boerin, dat zij nooit pokken kon krijgen, want ze had deze reeds gehad tengevolge van het melken; hierdoor komt Jenner op de gedachte, gezonde mensen met pokken van de koe te besmetten, zodat zij de ziekte onder gunstige omstandigheden en in

lichte graad kregen.

Rudolf Virchow (1821-1902) schrijft in 1846 een artikel tegen de leer van de vochtvermenging, waarmee deze voorgoed is verdwenen. Hij komt met de weefselleer: ieder weefsel bestaat uit gelijksoortige cellen, die nieuwe cellen van hun eigen soort voortbrengen; ziekte is een ziekte van een deel der cellen.

De huidige dokter kan nauwelijks bevatten, hoe grote omwenteling dit was. Wie van het allereerste begin van zijn medische studie bij anatomie, embryologie, neurologie, fysiologie en pathologie alles heeft leren bespreken in termen van cellen, kan zich moeilijk een medische wetenschap voorstellen waarin van cellen geen sprake is. Wij allen zijn tegenwoordig cellulaire pathologen, en we beschouwen Virchows weefselleer als iets dat vanzelf spreekt.

E. R. Long, A history of pathology, Londen 1926, blz. 200.

Met dit alles is de zieke misschien indirect gebaat, maar direct niet. Dat geschiedt echter wel door het organiseren van gezondheidsdiensten.

De Gezondheidszorg in de 18e eeuw.

In grote lijnen gezien steeg van de zestiende tot de achttiende eeuw de welvaart in Europa. De woningtoestanden werden beter, de mensen zindelijker, de zeden verfijnder. Daarmee verbeterde ook de algemene gezondheidstoestand van de bevolking. Een tweede oorzaak voor dit laatste was gelegen in de vooruitgang der geneeskunde en de bloei van de doktersstand in de achttiende eeuw, die men wel eens het gouden tijdperk van de artsenwereld heeft genoemd. "Gouden" niet alleen vanwege de rijke inkomsten, maar ook vanwege de hoge opvatting van het beroep van geneesheer. En ten derde werkte mee de overal intredende verbetering van de gezondheidsdiensten door de staat. Pruisen ging hierbij met zijn regeling van 1725 voorop. Ook de regeling voor de militaire artsen van het Pruisische leger was voorbeeldig. Om een indruk te geven van de vooruitgang op hygiënisch gebied geven wij een statistiek, getrokken uit het geboorten- en sterfteregister van de stad Genève:

tijdvak:	verwachte gem. levensduur van de pasgeborenen:
vóór 1600	8 jaar
1600 - 1650	13 jaar
1650 - 1700	27 jaar
1700 - 1750	31 jaar
1750 - 1800	40 jaar

Hiertegenover staat een sterke vermindering van de levensstandaard tengevolge van de industrialisatie die de arbeidende bevolking samenhoopte in ongezonde stadswijken - volkomen verstoken als die waren van de moderne sanitaire voorzieningen, zoals waterleiding en riolering. Van het midden der

negentiende eeuw af kwam er weer geleidelijk verbetering met de vooruitgang van de medische wetenschap en de sociale wetgevingen en voorzieningen.

(Störig, Geschiedenis van de Wetenschap, Prisma 1048)

Soms geschiedt de verbetering zonder dat de mens er iets toe bijdraagt. Het verdwijnen van de pest is vermoedelijk veroorzaakt door het uitroeien van de zwarte rat, die in de huizen woonde, door de bruine, die in grachten en sloten woont, en dus minder dicht bij de mensen was. De ratten zijn de dragers van de vlooiën die de pestbacillen overbrengen. Maar de hygiëne is wel een zeer belangrijke factor.

Semmelweiss (1818-1865) te Wenen ontdekt, dat besmetting met kraamvrouwenkoorts te voorkomen is door reinheid (handen wassen door de geneesheer, schoonmaken van ziekenkamers met lysol, geen patiënten onder lakens van een vorige patiënt), maar hij moet voor deze denkbeelden een zware strijd voeren. + 1875 wordt bij operaties door Lister te Glasgow carbol als sterilisatiemiddel gebruikt, maar in de Frans-Duitse oorlog werden de soldaten geholpen met pluksel van katoen, door liefelijke dameshanden uitgehaald; pas later kwamen tot gebruik van watten, waarop nog heden vermeld staat dat ze gesteriliseerd zijn. Inmiddels wordt het opereren minder pijnlijk door ethernarcose en chloroform (Soubeiran en Liebig 1831) en lachgas (tandarts Horace Wells 1844). Inmiddels ontdekt Pasteur, geen arts maar chemicus (1822-1895) de bacteriën als oorzaak van gisting en bederf, en van hondsdoelheid. Hij vindt ook de mogelijkheid van inenting tegen deze ziekte, zodat de vaccinatie van Jenner ook op andere ziekten kan worden toegepast. Zijn dus bacteriën oorzaak van ziekten, Robert Koch (1843-1910) toont aan, dat iedere ziekte zijn eigen verwekker heeft (miltvuurbacil door hem ontdekt in 1876, de tuberkelbacil in 1882); anderen vinden de verwekkers van tyfus, lepra, malaria. Men moet dus geneesmiddelen vinden waardoor de ziektekiemen worden gedood; hierbij zijn experimenten met dieren noodzakelijk.

Naar aanleiding van en in strijd tegen oorlogsgeweld treden Florence Nightingale en Henri Dunant op; de laatste slaagt er in, de verzorging van gewonden als het ware buiten het militaire bedrijf te plaatsen. Zijn organisatie Het Roode Kruis heeft bijna een status van mogendheid gekregen.

In 1893 wordt de eerste virusziekte ontdekt (mond- en klauwzeer), in 1904 ontdekt men de hormonen, in 1912 vitamines, in 1915 de bacteriofagen. En terwijl nieuwe methoden (hoogtezon, röntgenstralen, radium) in gebruik komen en men operaties kan verrichten waarover vroeger zelfs niet kon worden gedacht, hebben we thans de mogelijkheid om de ene bacterie met de andere te bestrijden (om het populair uit te drukken) door de penicilline van Flemming.

Ziekten, eens algemeen, als pest en melaatsheid, zijn, uit Europa althans verdwenen, andere, als longontsteking en tbc, zijn minder gevaarlijk geworden, en de gemiddelde leeftijd die een mens bereikt ligt boven de 60.

Dit alles is niet mogelijk geweest zonder een algemene gezondheidsverzorging,

waarbij min of meer verplicht onderzoek reeds op de scholen begint.

(Dit is een concept van een speciaal onderwerp, dat ik het volgende jaar op het eindexamen zal vragen.)

Literatuur:

Hühnerfeld, Korte Geschiedenis van de Geneeskunde, Spectrum

Zinsser, Rats, lice and history, Londen 1935.

I. van der Heyden, Een arts op zijn praatstoel, Strengolt 1960

Paul de Kruyf, Strijders voor het leven.

Paul de Kruyf, Bacteriënjagers, Den Haag 1950

Schlichting, Louis Pasteur

Kertész, Dokter Semmelweis, Prisma

Jean Starobinski, Geschiedenis van de Geneeskunst, Scheltema en Holkema, Amsterdam. Mooi geïllustreerd, maar duur. Van belang omdat steeds verband wordt gelegd tussen de algemene cultuursituatie en de geneeskunde.

Verscheidene stukjes lenen zich tot letterlijk voorlezen.

Een aantal artikelen in Encyclopedieën.

Ik laat de leerlingen dergelijke stukken opzoeken, als teamwork. Zeer goed zijn die van Boerhaave (met verwijzing naar Romein, Erflaters III) in Winkler Prins; Galilei (Dijksterhuis); Franklin (Presser); Jenner (kort maar goed, zonder auteursnaam); lepra (goed artikel van Prof. Dr. W. Kouwenaar); Leeuwenhoek en Swammerdam (met verwijzing naar de biografieën door Dr. A. Schierbeek); Haller, Hufeland, Tulp (drie zeer goede art.); Vesalius (Prof. Engel) zeer goed; Semmelweis (beknopt maar scherp, door A. Wesselijs-De Casparis); in dezelfde Encyclopedie ook een aantal minder geslaagde artikelen. Zo vind ik dat over Paracelsus bij Starobinski, blz. 42, het beste.

Gerard van Zwieten ontbreekt bij Winkler Prins, wordt zeer kort vermeld in de Katholieke Encyclopedie, maar is goed beschreven in het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.

Dr. H. Bruch

* * * * *

De sociale gedachte in Nederland in de 19de eeuw

Begrippen

Laten we eerst vaststellen, waar we het over hebben. Elk modern leerboek der geschiedenis van Nederland bespreekt "de sociale kwestie". Dit wil zeggen dat er een vraagstuk bestond op maatschappelijk gebied, waarvoor een oplossing gezocht werd. Men vindt dit aangeroerd bij de behandeling van de latere regeeringsjaren van koning Willem III, naast de kwesties van school en kiesrecht. Dit wil niet zeggen dat de drie kwesties niet reeds eerder bestonden, wel dat ze

toen acute problemen waren geworden die om spoedige oplossingen vroegen.

Wie de zaken op volgorde zet, krijgt het volgende. Er ontwikkelden zich toestanden, waarbij inbegrepen de keerzijden van de medailles, die wij misstanden noemen. Op den duur gaat men deze misstanden inderdaad zien en daar steeds zwaarder aan tillen. Men gaat op middelen tot verbetering zinnen en komt tot voorstellen. Deze stuiten gewoonlijk op weerstand, doordat lang niet iedereen zo maar bereid is om iets aan een "vanouds" bestaande toestand te veranderen. Dan komen de redeneringen van voor- en tegenstanders los. De mensen uiten de gedachten, de meningen die zij al hadden, maar nu in de strijd brengen. Wanneer velen goed warm gelopen zijn en de strijd hoog oploopt, is er een "kwestie".

Zekerheidshalve geven we nu nog een definiëring.

Met de sociale kwestie bedoelen we het vraagstuk dat opgeworpen wordt door het feit van in de maatschappij bestaande zeer grote tegenstellingen, waarbij bezitloze valide arbeiders in uiterst ongunstige en mensonwaardige omstandigheden leefden.

Met de sociale gedachte bedoelen we het complex van meningen, geuit door belangstellenden en belanghebbenden, over en rond onbevredigende situaties in de maatschappij, speciaal betreffende valide arbeiders.

Beide definities slaan op 19de eeuwse toestanden. De huidige sociale gedachte, grondslag voor moderne sociale wetgeving, heeft een wijdere strekking dan die van de vroegere tijd. Zij betreft niet uitsluitend de bezitloze, die geholpen moet worden uit een barre nood, maar ook degene die in een redelijke welstand leeft. Denk bijv. aan de A. O. W. en aan de Alg. Bijstandswet (A. B. W.). Zij voorziet niet zozeer in noodsituaties, maar zorgt dat deze niet meer behoeven voor te komen.

De huidige sociale wetgeving is dus een complex dat voorkomend en regelend werkt. Zij is niet gebaseerd op het verlenen van gunsten, wel op het geven van rechten op grond van betaling naar draagkracht. Iedereen betaalt mee, in de vorm van premies en door belastingen.

Dit verhaal strekt zich overigens niet uit tot in de tegenwoordige tijd. Het houdt op, zodra de Nederlandse wetgever de taak op sociaal terrein ziet en aanvaardt, en metterdaad oplossingen brengt. Dat is het geval, wanneer een stelsel van sociale wetten tot stand gaat komen. De sociale gedachte blijft dan voortleven, met een inhoud, die zich steeds weer bij de tijdsomstandigheden aanpast; de sociale kwestie echter houdt dan op een probleem te zijn en verdwijnt hiermee uit de politiek.

Armoede

Toen de Franse bezetting in 1814 afgetrokken was en Nederland weer een eigen

regering bezat, telde het land "zeer veel" armen. Na de slechte jaren, waarin de handel overzee stil had gestaan, mocht dit op zichzelf niet verwonderlijk heten. Men wist echter dat het verschijnsel van buitengewone armoede niet zijn oorsprong vond in de omstandigheden van de Napoleontische tijd alleen, maar reeds daarvoor de aandacht had getrokken.

De verslechtering in de Franse tijd was wel voor iedereen verklaarbaar. Uitermate verontrustend vond men het echter, dat na 1813 het aantal armen niet tot "normale" proporties wilde terugkeren. Het werd duidelijk dat er iets misging in de maatschappij. Er bestond een probleem: vanwaar dit abnormaal grote aantal armen, en wat te doen om het getal te verminderen.

Dat er iets fout gelopen was, bleek duidelijk in de steden, waar men de bededen telde en de bedragen, die werden uitgegeven om hen voor de allerergste nood te vrijwaren. Velen zochten daarom naar oorzaken en tegelijk naar de middelen om tot verbetering te geraken. Noch in het een, noch in het ander is men bijster gelukkig geweest. Uiteraard hebben pogingen om handel en bedrijf weer op gang te brengen hun resultaten aangebracht. Stellig deden de initiatieven en het ingrijpen van Koning Willem I goede gevolgen boeken. Zij hebben echter geen oplossing gebracht voor het probleem der armoede. Het was er en het bleef er.

Wat verstond men omstreeks 1815 onder armen? De omschrijvingen verschillen, maar hebben alle dezelfde kernelementen. Kort gezegd komt het hier op neer: armen zijn degenen die te kort komen en hierdoor van de bedeling moeten ontvangen. Dit betekent dat er allerlei soort mensen op één hoop gegooid werd. Men vergat, welk een hemelsbreed verschil er bestaat tussen een echte pauper en een tijdelijk werkloze, die door een te laag loon geen spaarpot voor slechtere tijden kon maken.

Pas langzamerhand gaat men enig onderscheid maken. Ergens in de geschriften duikt een verdeling op, waaruit blijkt dat er armen en armen zijn. Namelijk mensen die door langdurige ziekte, ouderdom of gebreken niet in staat zijn om de kost te verdienen; en daarnaast gewone flinke arbeiders die wel willen en kunnen werken, maar die tijdelijk of voortdurend niet in staat bleken om werk te vinden. Men kan er ook de kleine winkeliers en bazen aan toevoegen, waarvan velen niet voldoende omzet haalden om tegenslag op te vangen.

Er bestaan officiële cijfers omtrent het getal der armen. In december 1816 werd aan de Staten-Generaal een verslag voorgelegd, dat voor noord-Nederland (het noordelijk deel van het Verenigd Koninkrijk, zonder Limburg) 180.000 tot 190.000 als het getal der armen noemt, plus nog 20.000 mensen in tehuizen. Dit was het elfde deel der bevolking. De genoemde cijfers geven een opstelling uit gegevens van alle gemeentelijke instanties en andere instellingen voor bedeling, in zoverre opgave was gedaan. In de statistiek waren alle armen even zwaar geteld, dus degenen die een enkele maal in de winter een mand turf ont-

vingen, gelijk gesteld met degenen die maandenlang, of zelfs het gehele jaar gesteund werden. De laatste vond men vooral in de grote steden; op het platteland redde men zich gemakkelijker. Het zijn plaatsen als Amsterdam en Leiden (met resp. 1 op 3 en 1 op 2 inwoners als bedeed) die de statistiek van de armoede voeden.

Een poging om het totale cijfer te splitsen heeft de latere goeverneur-generaal van Indië, Johannis van den Bosch, gedaan. Hij maakte eenvoudig een schatting naar analogie van meer gedetailleerde Deense cijfers. Hij kwam op: een kwart echte armen, een kwart bedelaars, de andere helft werklozen, nl. te laag betaalde arbeiders (met verkapte loontoeslagen uit de armenpot) en kleine zelfstandigen. Deze deling klopt aardig met de Nederlandse cijfers van de dertiger jaren.

Oorzaken van de armoede

Gebrek in een dergelijke omvang werd gezien als een gevaar, in het bijzonder doordat armoede zou aansporen tot misdaden en oproer. Er is angst, soms gepaard aan enig besef van schuld. Men wil weten, hoe het gevaar er is gekomen en hoe men het kan bezweren. Of is armoede een gevolg van oorzaken die men niet kan beïnvloeden?

In het verband met de vraagzin denkt men dadelijk aan Malthus "Essay on the principle of population", waarvan in 1798 de eerste druk verschenen was en in 1803 een geheel omgewerkte herdruk. Dit werk was in geheel west-Europa bekend geworden, omdat het een in alle "beschaafde" landen bestaand probleem behandelde.

De grondgedachte van Thomas Robert Malthus was, dat de mens een onbepaalde drang tot voortplanting in zich heeft, doch dat de natuur kariger is in de voorziening met levensmiddelen. Wanneer de mens niet geremd wordt, zal een wanverhouding ontstaan tussen het aantal consumenten en de hoeveelheid goederen ter consumptie. Een deel van de mensen moet te kort komen, dus honger lijden of zelfs sterven. Een deel van de mensen is derhalve overtollig en wordt door de natuur weggemaaid. Het gebrek kan over een groter aantal mensen worden uitgesmeerd, die dan allemaal onderkomen en in ellende "leven". Men moet dus de groei der bevolking afremmen, ondanks het feit dat oorlog, misdaad en ellende al in deze richting werken.

Deze leer sloeg in ons land zodanig in dat elke schrijver uit de tijd rond 1820 de grondgedachte min of meer overnam. Zij werd echter getemperd door de Hollandse zin voor liefdadigheid. Bijna iedereen vond dat christendom en natuurwetten de gegoede burger verplichtten om gebrekkigen, bejaarden, zieken en werklozen voor verhongeren te behoeden. Dit is een morele plicht met wat hinderlijke consequenties. Men tracht die te verkleinen door met schrale hand te geven, en tegelijk te manen om spaarzaam te zijn en zuinig te leven, om

niet te trouwen en geen kinderen te verwekken.

De voor een Nederlander te barre consequenties van Malthus hebben verschillende mensen doen zoeken naar een uitweg. Deze vond men in de stelling dat er nooit een teveel aan mensen in een land woont, maar wel een te groot getal niet-agrariërs. Dan zijn er niet genoeg levensmiddelen. Het zal dus zaak zijn om de ontginning van woeste grond te bevorderen en daar de stedelijke paupers op boerderijen uit te zetten. Dan kunnen de overtolligen zelf hun voedsel produceren en is de moeilijkheid opgelost.

De toepassing van deze oplossing is de opzet geweest van de Maatschappij van Weldadigheid, door de reeds genoemde Johannis van den Bosch in 1818 met steun van de koning opgericht. De opzet is mislukt, doordat stedelijke paupers nooit flinke boeren worden. Uit het initiatief is de bedelaarskolonie Veenhuizen gegroeid.

Anderen zochten de oorzaken van de armoede in het feit dat de epidemieën minder fataal werkten dan in vroeger eeuwen. Of in de geringe neiging bij de jongens om als soldaat naar de Oost te gaan, vanwaar men niet placht terug te keren. De meest eenvoudigen van geest - in hogere kringen goed vertegenwoordigd - waren er van overtuigd, dat alle armoede berustte op eigen schuld van de armen zelf. De werkman was lui en spilziek en stampte een stel kinderen de wereld in, die hij niet kon onderhouden.

Dichter bij de waarheid waren degenen die opmerkten, dat een Nederlander liever buitenlandse dan inheemse goederen kocht. En vooral dat de burgers hun gelden liever belegden in omliggende staten dan in eigen land. Nadat Willem 2/3 van de staatsschuld tot uitgestelde schuld had verklaard en daar geen rente over betaalde, voelde de Nederlander er natuurlijk niet voor om stukken uit eigen land te kopen. Diezelfde houding nam de Nederlander echter ook aan jegens handel en nijverheid. Er was dus weinig kapitaal beschikbaar voor het stichten van grote bedrijven. Aan de durf en de energie om zoiets te doen ontbrak het trouwens ook (denk aan het bedrag dat Willem zelf in de N. H. M. moest steken).

Derhalve was er armoede en bleef er armoede.

De enige werkelijke bestrijder was Willem I met zijn vele initiatieven en doen uitvoeren van grote werken, daarna met zijn militair optreden tegen België dat vele "armen" uit de statistiek haalde. Zijn onderdanen beijverden zich al de jaren van zijn regering om de gebruikelijke lapmiddelen toe te passen, d. w. z. aalmoezen uit te delen. De ijverigste gemeenten - die welke het meest voor relletjes vreesden - poogden enig werk te verschaffen in gemeentelijke werkplaatsen. Dit was geen nieuw middel, maar een voortzetting in vele plaatsen van datgene, wat in Amsterdam van ouds als rasp- en spinhuis bekend stond. Zulke werkinrichtingen waren instellingen van pure armenzorg.

Passief liberalisme

Na het aftreden van koning Willem I in 1840 is de glorie-tijd van de conservatieven voorbij; dus van degenen die staatsingrijpen ten behoeve van handel en bedrijf verwachtten. Daarna komt er verandering. We vermelden een tweetal voor ons belangrijke terreinen.

Het eerste ligt op dat der wetenschap: de staathuishoudkunde vraagt om erkenning van haar waarde en komt tot uitspraken en formulering van wetten. Deze houden in het algemeen in dat het geen zin heeft om iets aan het vraagstuk der armoede te doen, omdat men hiermee zou proberen tegen vaststaande natuurwetten in te gaan. Die wetten zouden de uitwerking van elke daarmee strijdige maatregel automatisch weer teniet doen. Een werkgever die het loon verhoogde, bijv., zou al spoedig geen loon meer uitbetalen, want hij werkte duurder dan een ander en zou zijn klanten verliezen. Zelfs wanneer alle bazen tegelijk het loon verhoogden, zou dat niet helpen, want arbeiders zonder werk zouden zich voor een lager bedrag komen aanbieden en natuurlijk aangenomen worden. Het loon kon derhalve nooit hoger komen dan het niveau, waarop de werknemer net niet verhongerde.

Het tweede punt ligt op het terrein van de politiek. Het gaat hier om het opkomende liberalisme. Dit wordt - als politiek streven - gekenmerkt door vrijheid, door drang naar het wegnemen van belemmeringen, en door optimisme. Alles komt vanzelf terecht als men maar niet probeert misstanden door staatsingrijpen uit de weg te ruimen. De rotte plekken verdwijnen vanzelf. De staats-taak is een zeer beperkte: de overheid moet zorgen voor de veiligheid en de vrijheid van haar burgers. Zelfs het vraagstuk van de armoede mag zij daarom niet aanroeren, behoudens haar plicht om te zorgen dat de armen niet in opstand komen.

Volgens de wetenschap en volgens de opkomende politieke stroming moesten de armen dus zelf de problemen oplossen door uit de wereld te verdwijnen en geen nageslacht te kweken. Het was heel spijtig dat de armen niet vlot omkwamen en wel veel kinderen ter wereld brachten. Menigeen nam hen dit kwalijk en noemde de armen daarom zedeloos, levend zonder verantwoordelijkheidsgevoel. Enkel namen de moeite om het probleem menselijk te bekijken en in de praktijk te bezien. Zij besloten dan dat de christelijke liefdadigheid harder dan ooit nodig was. Bekijk maar eens de volgende cijfers omtrent het aantal bedeelden:

in 1819: 111 per duizend inwoners	-	in 1842: 101 per duizend inwoners
1828: 125 "		1843: 115 "
1830: 100 "		1844: 122 "
1834: 90 "		1845: 138 "
1837: 102 "		1847: 155 (') "

Wij moeten dus vaststellen, dat er duidelijk iets fout was in de maatschappij.

En de kwaal werd erger, zonder uit te zieken. De onderzoekers met kennis van de praktijk merkten op dat de lonen te laag waren en dat hierdoor grotere aantallen gewoon werkende arbeiders de hand moesten ophouden bij de armenpot. Een deskundige uit Zwolle nam in 1845 waar dat de lonen in de verschillende vakken varieerden van 3 tot 6 gulden, dat daartegenover een gezin met maar twee kinderen f. 5,73 nodig had om niet te verhongeren (per week). Alleen de gezinnen, uit welke de vrouw en de kinderen bij een baas of in een fabriek werkten, konden het zonder bedeling stellen zolang er geen tegenslag van ziekte of werkloosheid kwam. Dit was een reden om kinderarbeid niet alleen toe te laten, maar zelfs te bevorderen. Streken met textielindustrie laten hierdoor lage cijfers van bedeling zien, de helft van het landelijke gemiddelde.

Nu de overheid niets tegen de kwaal deed en zelfs niets mocht doen, zochten particulieren wél naar middelen. Zij meenden die te vinden in oprichting van naai- en breischolen voor de meisjes, van tekenscholen voor de jongens, van zangverenigingen voor de vaders en de moeders. Er werd de mensen enige beschaving en kennis bijgebracht. En zelfs nog meer, want de instellingen boden de mogelijkheid om vermanende toespraken te houden, op huisbezoek te gaan en dan verstandige raad te geven. De arme werkman kwam onder toezicht te staan. Dit ontwikkelde zich tot een systeem dat allerwegen gepropageerd is onder de naam patronaat. Er zijn heel wat verenigingen opgericht om dit in praktijk te brengen. Deze waren rijk aan uit te delen goede raad en stichtelijke boekjes.

Verontrust liberalisme

Omstreeks 1850 wordt het duidelijk dat er onderscheid bestaat tussen de armen die onmogelijk zelf hun kost kunnen verdienen, en degenen die door onderbetaling of tijdelijke werkloosheid steun behoeven. Het inzicht dringt door, dat er mensen zijn die steeds door de gemeenschap onderhouden moeten worden, en anderen die van nature de mogelijkheid bezitten om zonder steun behoorlijk te leven, maar wie het hun toekomstige deel in de opbrengst van arbeid onthouden wordt.

In deze tijd gaat men een deel der verschijnselen aanduiden als pauperisme. Sommigen verstaan hieronder de armoede als maatschappelijk kwaad; anderen de hopeloze toestand van de man die werken wil, maar vergeefs naar werk uitziet; weer anderen de armoede die onstuitbaar van geslacht op geslacht overgaat en een erfelijke eigenschap lijkt te worden; nog anderen de steeds verder in de maatschappij invretende kwaal der armoede in het algemeen.

Pauperisme is dus geen nauwkeurig omlijnd begrip. Ruw genomen kan men zeggen, dat de armoede als sociaal verschijnsel in moderne zin er onder valt; en niet die, welke ontstaat als gevolg van de onderbetaling van de arbeider.

Gewoonlijk bedoelt men met pauperisme dus niet de toestand van de nijvere werkman. Het begrip schijnt alles in te sluiten, wat ongeneeslijk lijkt. Daarnaast komt te staan het groter of kleiner gebrek aan inkomsten bij de arbeider, waartegen de zich ontwikkelende wetenschap der staathuishoudkunde middelen zoekt.

In het algemeen komt er wel verbetering in de toestand. Het verder doorwerken van het liberalisme ging gepaard aan een opleving in handel en bedrijf. De werkloosheid verminderde. Bovendien maakte de liberale politiek het loon meer waard, toen men ging inzien dat invoerrechten en accijnsen belemmeringen vormden voor handel en bedrijf, en dus afgeschaft moesten worden. Zo werd het invoerrecht op graan drastisch verlaagd (1847), vervolgens de rijksaccijns op schapen- en varkensvlees afgeschaft (1852), daarna die op meel (1855) en die op brandstoffen (1863); terwijl in 1865 alle gemeentelijke accijnsen (hoger dan die van het Rijk) moesten vervallen. Bovendien werden in 1862 alle invoerrechten drastisch verlaagd. Dat scheelde een slok op een borrel. Niet zo'n heel grote slok, want een arbeidersgezin kreeg zelden vlees op tafel en meer aardappelen dan brood (wittebrood nooit); en het stookte goedkope steenkool.

Hiermee leken de Thorbeckiaanse liberalen tevreden. Zij waren echter nog wel bereid iets te doen aan de ontwikkeling der arbeiders. Vandaar een groeiende ijver om verenigingen met lapmiddelen op te richten en een bijzonder grote belangstelling voor het patronaat. Dit moest dienen om het pauperisme in te dammen, dat een gevaar voor de rust betekende. Het liberalisme werd nl. verontrust door de in het buitenland optredende bewegingen van socialisme en communisme. De vrees geeft aanleiding tot het neerschrijven van fatsoenlijke zinnen als: "De lagere klassen zijn ook zedelijk en staatkundig verheven en worden niet meer als dieren, of op zijn best, als zaken beschouwd en verhandeld". Dit was overigens meer een vrome wens dan werkelijkheid. Arbeiders leefden in een moderne vorm van slavernij, geketend aan de baas die elke week een loontje gaf.

Eerste sociale maatregelen

Men kan de afschaffing van accijnsen hiertoe rekenen, hoewel deze is voortgekomen uit de wens om belemmeringen weg te nemen. Niettemin heeft deze afschaffing de koopkracht gunstig beïnvloed. Van particuliere zijde voegde men daar een duitje aan toe door de stichting van winkelcoöperaties aan te bevelen en hiertoe voorschotten aan te bieden. De arbeiders zouden, door in een eigen coöperatieve winkel te kopen, eens per jaar de winst kunnen delen en gebruiken om de dure wintertijd door te komen. Dit onthief de welgestelden van de morele verplichting om af en toe turf en een afgedankte deken bij een noodlijdend gezin te doen bezorgen. Die coöperaties kwamen niet massaal tot stand, doordat aardappeleters niet voldoende energie en geld voor het moeilijke begin

konden opbrengen. Zij begrepen ook niet goed, wat men nu weer van hen verwachtte.

Dan moet de arbeider het zelf maar weten, zei de burgerman, en schoof hem de leus "Help u zelf" toe. Ook de arbeider werd de vrijheid met de volle maat toegemeten. "Was dat vrijheid?" zo vroeg onderwijzer Lalleman zich af in een beroemd geworden artikel "Slavernij in Nederland" (De Economist 1855). Neen, antwoordde Lalleman. De werkman mocht de kracht van hemzelf, van zijn vrouw en van zijn kinderen verkopen voor de prijs, die de werkgever bood. Deze kon wachten, als het aanbod hem niet zinde, de ander nooit, want dan had hij niet te eten.

Waar arbeid en kapitaal tegenover elkaar stonden, won de laatste altijd. De wet steunde het kapitaal. In Nederland golden nog altijd de artikelen 414 en 415 van de Code Pénal. Het eerste verbood vereniging (coalition) van werkgevers teneinde de lonen tegen recht en billijkheid te verlagen; het tweede verbood de werknemers zich in te spannen om te staken en anderen te verhinderen hun werk te verrichten.

De arbeiders werden bij overtreding gestraft met gevangenis, de patroons met geldboete. Tientallen malen werden arbeiders op grond van de genoemde bepaling veroordeeld; bazen werden niet vervolgd of betoogden dat zij naar recht en billijkheid handelden. Er bestond dus een duidelijke ongelijkheid die het de werkman onmogelijk maakte om voor een beter loon te vechten, want hij draaide dan het gevang in.

Ook dit was een belemmering, een beperking van de vrijheid, die de liberalen propageerden. Zij kwamen echter maar moeizaam op de gedachte, dat het stakingsverbod daarom afgeschaft moest worden; men vreesde namelijk dat het recht om te staken dan ook druk gebruikt zou worden. De meest vooruitstrevenden onder de liberalen eisten de afschaffing. De regering kwam in 1872 schoorvoetend en zeer ongaarne met een voorstel tot afschaffing van het coalitieverbod. Het werd aangenomen. Dit is de eerste daad van regering en parlement met een bewust sociale strekking. Het kamerlid mr. S. van Houten was de grote promotor van het voorstel. Dat is dezelfde die in 1874 kwam met het initiatief voor een wetje op de kinderarbeid en dit er ook door kreeg voor kinderen beneden 12 jaar, behalve voor huishoudelijke en veldarbeid. Het bleef dus mogelijk om een meisje van 10 jaar als dienstbode te huren of voor aardappelrooien te gebruiken. Er werd ook uitdrukkelijk geen controle-orgaan ingesteld.

Het lijkt wonderlijk dat het tweede sociale wetje aangenomen is met medewerking van mensen die volledige vrijheid en staatsonthouding propageerden. Toch was dit niet verbazingwekkend. Van Houten zei dat vrijheid pas mogelijk was, zodra alle partijen in de strijd om het bestaan gelijk in krachten waren. De arbeidersklasse moest dus eerst beschermd en opgevijseld worden,

totdat er een evenwicht was bereikt. De staat diende maatregelen te treffen om partijen in balans te brengen en ze daarna aan zichzelf overlaten.

Anderen gingen met Van Houten mee uit angst. Van 1866 af toonde een deel der arbeiders dat zij gingen ontwaken. Zij stichtten vakverenigingen om voor beter loon en kortere werktijd (dat is: minder dan 12 à 14 uur per dag) te vechten. De revolutie van 1870 in Parijs bracht daar radicale elementen aan het bewind (de commune). Dit radicalisme sloeg over naar Nederland, waar plotseling velen zich socialist noemden. In vele plaatsen in Nederland ontstonden socialistische verenigingen. Hierop haastten verscheidene werkgevers zich om verenigingen van werklieden te stichten, waar zij zelf mee in het bestuur zaten of adviseerden. Zulke verenigingen waren "tam" en kregen door de bemiddeling van heren, en speculerend op de angst voor het socialisme, vlot loonsverhogingen los (tot 10% toe). Zij hadden dus succes en verhinderden de groei van de radicale verenigingen. Dit bleef zo, zolang de angst overheerste; de steun hield op toen het socialisme na enkele jaren uit de aandacht verdwenen was.

Het is wel wonderlijk dat het zo lang heeft geduurd, eer er althans iets tot stand kwam. De theorie der staatsonthouding en de wetten der staathuishoudkunde waren taaie tegenstanders. In 1863 was het sociale vraagstuk al hevig aan de orde gesteld door de schrijver J. J. Cremer, in een als brochure uitgegeven rede "Fabriekskinderen, een bede, maar niet om geld".

Deze beschreef een dag uit het leven van een kind dat op een sombere winterdag om zes uur het bed uit moest om in de fabriek te gaan werken. De Tweede Kamer sprak er over. Een groep van 32 Leidse fabrikanten vroeg maatregelen. Een commissie verzamelde gegevens. De regering stelde zich op het standpunt dat de openbare mening zich moest vormen en de urgentie niet bewezen was.

Dit standpunt was er nog, toen Van Houten zijn reeds genoemde initiatief nam. Zijn succes is toe te schrijven aan de heersende angst enerzijds, aan het werk van een kleine groep medestanders anderzijds. We doelen hier op het "Comité ter bespreking van de sociale quaestie". Dit is opgericht in 1870 (het jaar van de Parijse omwenteling) door enkele liberale heren, die enige werklieden in hun comité nodigden. Zij wilden de sociale kwesties in het openbaar aan de orde stellen en deden dit door het beleggen van openbare bijeenkomsten met inleidingen en debat. Het comité was vooruitstrevend en durfde allerlei onderwerpen aan de orde stellen. De grote meetings zijn evenzovele successen geworden. De invloed die er van uitging was een gunstige.

Sociaal geweten

Onder de dreiging van het socialisme is Nederlands burgerij wakker geworden. Het geweten bleek toen enige aanwijzing voor een andere handelwijze te geven dan tevoren. Het comité ter bespreking droeg er toe bij om te doen weten,

wat er dan diende te gebeuren. Hiermee is de sociale kwestie gesteld en aan de orde. De opkomende antirevolutionaire leider Abraham Kuyper zei in zijn toelichting op het partijprogram (1879) heel duidelijk, dat het niet ging om een soepkaart (voor een portie in de uitdeling) of vriendelijk huisbezoek, niet om de gewone arme, maar de dagloner en de kleine kantoorman.

De vooruitstrevenden namen de gangbare opvattingen over de maatschappij onder de loep en ontdekten fouten. "Wie in de maatschappij een miljoenenhoofdig organisch wezen ziet, waarvan de individuen organische onderdelen zijn van den boom, zoekt, wanneer hij een algemeen gevoel van onlust waarneemt, de oorzaak niet in de individuen. Hij stelt de maatschappij zelve aansprakelijk, en zoekt in hare algemeene verbetering, in wegneming van maatschappelijke gebreken, het geneesmiddel tegen de kwaal."

De grondgedachte uit dit citaat is typerend voor de nieuwe richting, die na 1870 opkomt. Men vindt haar bij jonge liberalen, die haar ontleen aan de geschriften van Duitse Kathedersocialisten. "De nieuwe richting huldigt de stelling, dat de maatschappij niet is eene verzameling van naast elkaar geplaatste personen en gezinnen, maar dat zij een organisme is, waarvan de deelen met elkander een samenhangend geheel vormen." Dit schreef de Delftse prof. Pekelharing, voorman van het comité ter bespreking, in 1878. Dit betekende het propageren van een gemeenschapsgedachte, van de sociale gedachte, die eertijds door de Thorbeckianen als een volkomen onjuiste en gevaarlijke socialistische idee met afschuw verworpen was.

De maatschappij is niet onbeperkt aan de natuurwetten onderworpen, zeggen de progressieven. Haar ontwikkeling kan geleid worden, ten goede of ten kwade. De overtuiging won veld dat het laatste het geval was. Er moest dus hervormd worden.

Macht is recht, zei Van Houten. Macht in handen van een kleine groep kiezers betekent dan eenzijdig gericht recht en voor de machtlozen onrecht. Daarom moest de strijd in het politieke vlak beslecht worden.

Inderdaad op het politieke vlak. De Tweede Kamer kon geen meerderheid opbrengen voor volgende stappen in de sociale wetgeving. Er moest dus eerst gevochten worden voor ruimer kiesrecht, door het voeren van actie. De socialistten grepen hier de kans om een strijd te voeren vóór de arbeider met steun van anderen. Zij werden vooral hierdoor in de 80-er jaren een macht van betekenis. De grondwet van 1887 bracht enige verruiming van het kiesrecht en mogelijkheden voor de toekomst (caoutchoucartikel). Hierop volgde spoedig de aanneming van de eerste belangrijke arbeidswet (1889), houdende beperking van overmatige arbeid van vrouwen en jeugdige personen, met instelling van inspectie. Zij kwam tot stand met steun van de A. R., van progressieve Katholieken en van de vooruitstrevenden onder de liberalen.

Een meerderheid in het parlement zag dus in dat er ernstige fouten kleeften aan de bestaande maatschappij, en begreep dat daar iets aan gedaan moest worden door de overheid. Toch liepen de standpunten omtrent de taak van de wetgever sterk uiteen. Wij willen deze in kort bestek overzien.

Er waren nog altijd "absolute" liberalen, die de overtuiging koesterden, dat de staat niets moest doen, want elk ingrijpen zou de kwalen verergeren of verschuiven. Zo zou bijv. een verbod van kinderarbeid de getrouwde vrouw naar de fabriek jagen.

De conservatieven, klein in getal wordend, wensten wel ingrijpen van de staat. Uit hun kring was al kort na het midden van de eeuw een voorstel gedaan tot het instellen van gezondheidsraden. Deze richting vroeg toezicht op woningen, steun aan drankbestrijding, beperking van kinderarbeid. De conservatieven waren consequent tegen opheffing van het coalitieverbod in 1872 en voor het ontwerp Van Houten in 1874.

Op de derde plaats kan men noemen degenen, bij wie het belang van de godsdienst voor alles ging en die bereid waren om hieruit de bestaande misstanden en tegenstellingen als Gods wil te aanvaarden als lijden dat een deel der mensheid om zijn bestwil wordt opgelegd. Godsdienstbeleving en liefdadigheid hielden dus afdoende remedie. Deze leer blijft tot ver in de 20ste eeuw opgeld doen. De Kerken zijn traag geweest in het aanvaarden van nieuwere inzichten en preekten al te graag dat God het bestaan van armen en rijken heeft gewild.

Een vierde groep vormden de vooruitstrevende liberalen, die wel de volledige vrijheid wensten, maar niet de ongelijkheid, welke deze onvermijdelijk met zich scheen te slepen. Zij wensten correcties bij de doorwerking van het beginsel in het dagelijks leven om evenwicht te scheppen. Volgens hen moest de wetgever tot op zekere hoogte beschermend optreden. Zij stelden dus ergens de grens, waar zij vonden dat het genoeg was, en ieder zichzelf verder moest helpen.

De vijfde groep is die van hen, volgens wie de staat het tegendeel vormt van een som van individuen, wier gezamenlijke inspanningen automatisch de grootst mogelijke welvaart zullen brengen, als er geen belemmeringen in de weg gelegd worden. De staat is dan een gemeenschap van mensen, die in verband en met elkaar levend, niet elk op zich, moeten streven naar beschaving en welvaart.

De staat behoort volgens deze groep te zijn een harmonisch geheel, waarin alle klasse-tegenstellingen, schrijnende toestanden voor sommige groepen, weggenomen moeten worden en elkeen volburger is, met rechten en kansen voor een ieder gelijkelijk. De vernieuwing was dan slechts te verwezenlijken door ingrijpende maatregelen van de wetgever, die niet alleen beschermend, maar ook regelend moest optreden. De uitdrukkelijke scheiding van staat en maat-

schappij der Thorbeckianen moest teniet gedaan worden. De liberalen die tot deze groep behoren, kan men al spoedig niet meer met deze naam aanduiden. Zij staan dichterbij de socialisten. In de tachtiger jaren gaan zij zich radicalen noemen; later vrijzinnig democraten.

Een zesde groep is die van de socialisten, revolutionair ingesteld, anti-kapitalistisch, strijders voor recht en tegen alle onrecht en ongelijkheid. Voorlopig konden zij nog niet anders doen dan buiten het parlement strijden tegen de macht van het kapitaal. Naarmate zij - bij kiesrechtuitbreidingen - meer gelegenheid kregen om in het parlement mee te spreken, werden zij pleiters voor een sociale gedachte, die gebaseerd was op het verlangen naar een andere maatschappij, zonder privaateigendom van de grote productiemiddelen, met gelijke kansen voor iedereen en een centraal gestelde gemeenschapsgedachte.

Naarmate de macht in het parlement verschoof van de eerstgenoemde groepen naar volgende, raakte het parlement in staat en bereid om de sociale gedachten in daden om te zetten. Dit is - met een grote stoot ineens - rond het jaar 1900 het geval. Dan komen tot stand de eerste veiligheidswet (1895), de wet op de Kamers van arbeid (1897), de afschaffing van het remplaçantenstelsel (1898), de leerplichtwet (1900), de woningwet en de ongevallenwet (1901). De socialisten misten toen het meest hun eerste en grootste eis: staatspensioen.

Zij die meenden dat uitbreiding van kiesrecht de sleutel was voor het verkrijgen van sociale verbeteringen bleken gelijk te hebben. De wetgever was nu inderdaad op gang gekomen. De ommekeer in de gedachten had zich voltrokken.

Dr. A. C. J. de Vrankrijker

Litteratuur: A. C. J. de Vrankrijker, Een groeiende gedachte, Assen 1959.

I. J. Brugmans, De arbeidende klasse in de 19de eeuw, 3de druk, Utrecht - Antwerpen 1958 (Aulareeks).

L. J. G. Verberne, De Nederlandse arbeidersbeweging in de negentiende eeuw, 2de druk, Amsterdam 1951.

POLEMICA

Jongerencomité steunt ir. Wiesenthal bij jacht op nazi's

Den Haag, woensdag. - Een groep jongeren, vooral Amsterdamse studenten, heeft het Wiesenthal-jongerencomité opgericht, dat morele en financiële steun wil verlenen aan de Oostenrijkse ir. Simon Wiesenthal, directeur van het do-

cumentatiecentrum voor nazi-misdaden in Wenen. Het doel van het jongerencomité, het eerste van deze aard in de wereld, is de jeugd te wijzen op de waarde van het werk van ir. Wiesenthal en dit te doen in het voetspoor van het vorig jaar in Nederland opgerichte comité-Wiesenthalfonds.

Het jongerencomité heeft zich gisteren op een persconferentie in Den Haag, in tegenwoordigheid van ir. Wiesenthal, voorgesteld. Voorzitter is Onno van der Hart. Vice-voorzitter Jaap van Wesel zei, dat de eerste activiteiten van het comité een aantal spreekbeurten van ir. Wiesenthal in Nederland omvatten, te beginnen in Rotterdam op 5 mei. Later in de maand bezoekt hij Groningen, Nijmegen en Utrecht.

Het comité wil lezingen organiseren op middelbare scholen en met geschiedenisleraren de leerstof over de tweede wereldoorlog bespreken. "Doorgaans houden de lessen op bij de eerste wereldoorlog" meende Jaap van Wesel. Hij vond het een plicht de jeugd waakzaamheid bij te brengen en uit de gelederen der jongeren een zo groot mogelijke steun te bevorderen voor "het schoppen van Wiesenthal tegen rotte plekken, vooral in Duitsland en Oostenrijk".

Via gironummer 2900 van de Amro-bank in Utrecht en door geldinzamelingen op bijeenkomsten wil het jongerencomité het werk van ir. Wiesenthal geldelijk steunen. Het secretariaat van het comité is gevestigd in Amsterdam-Buitenveldert, Onstein 92. De activiteiten van het jongerencomité zullen zich uitstrekken over de jaren die ir. Wiesenthal voor zijn werk resten, voordat in 1970 in West-Duitsland de verjaring van oorlogsmisdaden een feit wordt.

Aan het Wiesenthal-jongerencomité
Onstein 92, Amsterdam-Buitenveldert.

Zeer geachte Heren,

In de veronderstelling dat het in Het Parool van 4 mei 1966 op pag. 5 afgedrukte verslag van de door U in Den Haag gehouden persconferentie een juiste weergave biedt van het daar, met name door Uw vice-voorzitter, te berde gebrachte, zou ik U het volgende willen schrijven:

Juist omdat het streven van de Heer Wiesenthal, en dus het Uwe, mij bijzonder sympathiek is, spijt het mij dat U gemeend heeft Uw activiteiten te moeten beginnen met een aanval op het werk van de geschiedenisleraren in ons land. Het is, als ik me beperk tot de laatste jaren, de zoveelste aanval in de pers gelanceerd door buitenstaanders, en hij is, dacht ik, nu nog veel minder gerechtvaardigd dan veel van zijn voorgangers.

De methode om met een ongecontroleerde bewering een groep mensen eerst publiekelijk een "dreun" te verkopen, en dan ook nog mee te delen dat je - iets minder publiekelijk - met de mensen wilt gaan praten ter verwezenlijking van zekere ideële doeleinden, lijkt mij ten eerste niet zeer tactvol, en

ten tweede ook weinig democratisch.

De mening dat de lessen "doorgaans" bij de eerste wereldoorlog ophouden is volstrekt onhoudbaar, doet geen recht aan de zeer talrijke geschiedenisleraren die reeds lang de tweede wereldoorlog tot hun stof rekenen en er bovendien nog bij tal van andere passende gelegenheden aandacht aan besteden. Bovendien is deze bewering door de invoering van het nieuwe eindexamenreglement thans wel volledig achterhaald. Het komt mij voor dat deze aanval, zoals trouwens gebruikelijk, slechts ingegeven is door eigen ervaringen in een verleden dat misschien wel niet zo heel ver achter ons ligt, maar dat toch door tal van snelle ontwikkelingen in het geschiedenisonderwijs nu wel volledig achter ons ligt. Het ware, als gebruikelijk, beter geweest, indien U zich vooraf had gewend tot terzake kundige personen, bijvoorbeeld tot de eerste secretaris van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland, de Heer H. de Ruyter, Kon. Wilhelminalaan 22 te Leidsendam. Ik weet uiteraard niet of men in die kring, gezien de door U gevolgde tactiek en gezien Uw evident onjuist uitgangspunt, een gesprek als het door U bedoelde op prijs zal stellen. Een juiste politiek wanneer men ten aanzien van het geschiedenisonderwijs zekere verwachtingen koestert, is niet een aanval op de leraar in dat vak, maar steun aan die leraar in zijn verzet tegen de dreigende beperking van de voor dit vak uitgetrokken lesuren.

Tot slot mag ik U wel de vraag voorleggen op welke wijze de krantenlezers nu weer op de hoogte gebracht moeten worden van de onjuistheden in de beweringen van Uw vice-voorzitter. Een rectificatie Uwerzijds zou natuurlijk veel mooier zijn dan een ingezonden stuk van mijn kant.

Met de meeste hoogachting,

w. g. D. J. Roorda

In een uitvoerige brief van 20 mei 1966 schrijft het Wiesenthal-Jongerencomité mij onder meer "dat de uitspraak van onze vice-voorzitter enigszins ambivalent was en inderdaad aanleiding kon geven tot uw reactie". Ik voeg hier graag nog aan toe dat ik de goede bedoelingen van het Comité ten aanzien van het geschiedenisonderwijs, waarvan in deze brief ook sprake is, ten volle aanvaard. Helaas is de opslag van Kleio nog niet even groot als die van Het Parool.

D. J. Roorda

* * * * *

Nabeschouwing van een expositie

Het vieren van de 400ste verjaardag van allerlei gebeurtenissen welke verband houden met het ontstaan van onze onafhankelijkheid is begonnen. 1566 is immers het jaar van Smeekschift en Beeldenstorm, het Wonder- en het Honger-

jaar. Stellig bieden de volgende jaren ruim stof voor herdenkingen: Heiligerlee en Naarden, Haarlem en Alkmaar, en wat daar verder volgt. Met het Plakkaat van Verlatinge in 1581 als hoogtepunt? De tijd zal 't leren.

Bij deze herdenkingen behoren historische exposities. Voor zover mij bekend heeft Vianen daarvan in de afgelopen maand april de primeur gehad. Daar was in het onvolprezen 15de eeuwse stadhuis een verzameling schilderijen en prenten, boeken en acten te zien, uiteraard gegroepeerd rondom de figuur van Vianen's illustere held en vrijheer, Hendrik van Brederode, en wel naar aanleiding van de aanbidding van het Smeekschrift op 5 april 1566.

Al is wanneer gij dit leest deze tentoonstelling reeds weer verleden tijd, helaas, en zijn de stukken alle weer op de hun bestemde plaatsen weergekeerd, het is wellicht niet geheel nutteloos aan deze primeur hier even aandacht te schenken; al ware het slechts omdat het de eersteling was, mogelijk een voorbeeld voor vele volgende exposities, die dan naar wij hopen te rechter tijd, dat is ruim van te voren, in dit, ons lijfblad zullen worden aangekondigd, opdat wij met de ons toevertrouwde pupillen de gelegenheid om onze historische kennis te verdiepen en te verrijken niet zullen missen.

Wat was er in de bovenzaal van Vianen's stadhuis te zien? Vooreerst, niet te veel. Geprezen zij de organisator, de Heer Baggerman, om deze bescheiden omvang. Zonder zich al te veel te vermoeien kon men alles terdege in zich opnemen. Ik zal het U echter niet allemaal voor ogen toveren, uit vrees dat U het (historische) water in de mond zou lopen. Slechts een paar opvallende zaken mogen hier worden genoemd. Daar was dan de vitrine met enige te Vianen omtrent 1566 gedrukte boeken en pamfletten, waaronder één van de jurist Gilles de Clerck en één van de predikant François du Jon (Junius), ons er aan herinnerend hoezeer de Calvinisten in die dagen de gang der historie mede bepaalden. Dat er ketterse geschriften in Vianen konden verschijnen hangt samen met de aanmatiging van de Brederodes, dat zij, immers vrijheren van deze stad, geen onderdanen van Philips zouden zijn; waarmee tevens het slaan van een eigen Viaanse munt verband houdt (uiteraard enige exemplaren aanwezig).

Onder de acten bevond zich, als pièce de milieu, een fotocopie van het Smeekschrift. Maar ook een origineel exemplaar van het gedrukte request der drie miljoen gulden, door een aantal compromisleden persoonlijk getekend en bevattende de aantekening voor hoeveel zij garant wensten te staan (tegenover Philips, of voor de lichterding van troepen?). Verder waren er acten van verschillende transacties betreffende de bezittingen van Hendrik.

En Hendrik zelf! Zijn portret beheerste de zaal. Wie was hij? In de vorige eeuw onderwerp van een hevige geleerdentwist, die wel verstomd maar niet geheel bevredigend opgelost is, blijft hij ons intrigeren. Alleen al om zijn familiebanden met zovele groten zijner dagen: zijn moeder een van der Marck, één zuster getrouwd met de broer van Granvelle, een andere met Ernst van Mansfelt, wiens beroemde zoon Karel later weer met één van Egmond's dochters

zal trouwen. Zo was Hendrik inderdaad zo al niet het, dan toch wel een middelpunt in 1566, en was het niet ten onrechte dat hij voorop liep bij de aanbieding van die roemruchtste aller petitiees uit onze historie, het Smeekschrift. Tot slot: terecht heeft de samensteller der expositie de gelegenheid niet laten voorbijgaan ons door prent en kaart het Vianen van 1566 voor ogen te brengen. Wij zien Hendrik's kasteel Batestein en zijn lustverblijf in het viaanse bos, gebouwd voor zijn vrouw Amelia. Ook een afbeelding van het fraaie grafmonument van zijn ouders ontbreekt niet, al kan men beter het origineel gaan zien in de kerk aan het einde van de Voorstraat.

Zoervaren wij boven al het gebodene ook nog de band tussen verleden en heden. Want als men, zoals schrijver dezes, op een zonnige aprilmiddag de tentoonstellingszaal verlaat, verzadigd van de historie, dan aanziet men onwillekeurig het stille, ondanks alle vandalisme van deze en de vorige eeuw nog zo schone stadje, met andere ogen. En wanneer men, na nog eens rondgelopen te hebben, zich spoedt naar dat symbool van onze tijd, de in bezinedampen gehulde autostrada Utrecht-Den Bosch, en vervuld van dromen over wat geweest is nog eenmaal omziet, is het dan niet alsof Hendrik's forse gestalte nog juist achter de trekker met oplegger onder het poortje met de leeuwen wegglipt, op weg naar sinen zaele? History, nothing but a story.

J. J. Janssen

De bovengenoemde tentoonstelling werd gehouden gedurende de maand april in het stadhuis te Vianen. Op 1, 2, 3 en 5 september a.s. vinden er bij de resten van het kasteel Batestein te Vianen, de burcht van de heer van Brederode, manifestaties plaats, die op aanschouwelijke wijze het optreden van Hendrik, de grote Geus, in het totaal der gebeurtenissen rond 1566 duidelijk maken.

redactie.

* * * * *

Studieconferentie Geschiedenisonderwijs Helsingør Denemarken

Van 21 augustus tot 1 september 1965 organiseerde de Raad van Europa een studieconferentie over inhoud, vorm en desiderata van het geschiedenisonderwijs in het voortgezet onderwijs.

Voor Nederland waren aanwezig: Dr. C. M. Geerars, inspecteur V. H. M. O. uit Amersfoort en P. J. Schwiebbe, onderdirecteur van het Mgr. Zwijsen College te Veghel, namens de V. G. N.

Aan de conferentie namen ongeveer 50 personen deel, afkomstig uit de lidstaten van de Raad van Europa en uit landen die het cultureel accoord mede ondertekend hebben (Spanje en de H. Stoel). Het was een bijzonder prettige ervaring

van gedachten te kunnen wisselen met Finnen en Ieren, IJslanders en Cyprioten en te horen, dat ze met dezelfde problemen worstelen als Italianen, Zwitsers, Nederlanders, Oostenrijkers en collegae uit de Scandinavische landen. Alle afgevaardigden kwamen uit onderwijskringen, deels uit de departementale en inspectoriale sector, deels uit de school zelf. Voor het secretariaat had het Deense ministerie van Onderwijs een aantal krachten afgestaan; de algemene leiding was in handen van professor Kjeld Winding. Namens de Raad van Europa was Dr. G. Neumann aanwezig, terwijl de UNESCO zich liet vertegenwoordigen door Mr. Kim.

Algemene oriëntatie.

Nadat de deelnemers op 21 augustus tijdens een voortreffelijk diner verwelkomd waren door Dr. Neumann en een vertegenwoordiger van de Deense minister van Onderwijs, opende op zondag 22 augustus Dr. Neumann de conferentie met een doel- en taakomschrijving en een pleidooi voor een Europees saamhorigheidsgevoel, een zich geïntegreerd weten in de Europese gemeenschap. Hij gaf een overzicht van wat sinds de tweede wereldoorlog al gedaan is tot verbetering van het onderlinge begrip door tekstboekconferenties in bi- en multilateraal verband. Aansluitend gaven Dr. Multhoff en Haakon Vigander een overzicht van de activiteiten welke resp. door het "Internationale Schulbuchinstitut" te Braunschweig en door de vereniging "Norden" in de Scandinavische landen waren ontwikkeld ten gunste van een beter begrip van de volken onderling, speciaal door het zuiveren van tekstboeken van tendentieuze, vertekende en foutieve voorstellingen. Beide inleidingen waren louter informatief en niet nieuw. Viganders rede is reeds gepubliceerd in 1964 en over de werkzaamheden van het "Internationale Schulbuchinstitut" zijn wij vrij uitvoerig ingelicht door een artikel van A. v. d. Sluys in "Kleio" 3e jaargang, nr. 2.

Europese geschiedenis.

In plaats van prof. Lousse, die wegens ziekte verhinderd was, legde Dr. Neumann de basis voor langdurige discussies in de werkgroepen door de vraag te stellen: wat is Europa; wat is Europees; wat moet onderwezen worden en hoe moet dat gebeuren? Opgemerkt moet worden, dat geen overeenstemming is bereikt ten aanzien van het begrip "Europa". Dit vooral door opmerkingen van Finnen, Cyprioten, Grieken en Turken, die de omschrijvingen te "westers" vonden. Belangstellenden kan ik verwijzen naar "Grundbegriffe der Geschichte - 50 Beiträge zum europäischen Geschichtsbild" (Bertelsmann, 1965). Ook ten aanzien van het begrip "Europees" kwamen wij tot slechts rudimentaire omschrijvingen als "de niet-nationale elementen in de geschiedenis van de Europese volkeren"; "het gemeenschappelijke in onze ontwikkeling". De - overigens bijkomstige - kwestie van de indeling van de Europese geschiedenis leidde tot een interessant debat over de vraag wat verstaan moet worden onder "contemporaine geschiedenis". De terminus a quo bleek te variëren van 1789 tot 1940. Naar veler gevoelens kon deze tenslotte op plm. 1914 gesteld worden. Vrij spoedig bestond eenstemmigheid over de vraag wat gedoceerd moet worden

uit de gemeenschappelijke geschiedenis. Ter vervanging van de voorstellen van Prof. E. Lousse, die 119 onderwerpen aanwees, aanvaardde de conferentie een lijst van 23 onderwerpen, welke onmisbaar geacht werden voor het bijbrengen van een Europese gezindheid en gevoel van onderlinge verbondenheid (zie onder aanbevelingen). Met nadruk werd vastgesteld, dat de nationale geschiedenis dient gemeten te worden naar objectieve normen, dat naast de politieke geschiedenis oriëntatie gegeven moet worden op de ontwikkeling van o. a. kunst, wetenschap en literatuur. Felle discussies zijn gevoerd over de vraag of de contemporaine en recente geschiedenis een speciaal accent moet hebben of niet. Programmavoorschriften en exameneisen bleken in verschillende landen daarvoor een hinderpaal. De Nederlandse delegatie kon wijzen op de nieuwe eindexamenregeling-geschiedenis, welke h. i. een bevredigende oplossing biedt. Evenals op de landelijke conferenties van de laatste jaren was het probleem van de overlading herhaaldelijk aan de orde. Vrij algemeen zag men de thematische methode als oplossing voor deze kwestie.

Een pleidooi voor onderwijs in "Europese geschiedenis" kan overbodig lijken en was dit inderdaad voor verschillende westeuropese landen. Hoe weinig de Europese gedachte en de Europese verbondenheid nog werkelijk leeft, bleek uit de nationale rapporten over het geschiedenisonderwijs in de onderscheiden landen van Europa en uit de handboeken welke geëxposeerd waren. Natuurlijk is daarin sprake van andere Europese landen dan het eigen, maar vaak alleen ter aanvulling of verklaring van de nationale gebeurtenissen, welke soms meer dan 60% van de stof vormen. Algemeen Europese verschijnselen als feodaliteit, ontwikkeling van wetenschap, handel, recht en parlementair systeem worden vaak "genationaliseerd"; voor het gemeenschappelijke in de beschaving bestaat te weinig belangstelling. In plaats van een projectie van de nationale geschiedenis tegen de achtergrond van de "Europese" ziet men de Europese als verlengstuk van de nationale.

Nog slechter bleek het gesteld met het onderwijs in de wereldgeschiedenis. Wat daarvan in de handboeken is opgenomen, geeft meestal een verouderd en vertekend beeld.

Wereldgeschiedenis.

Uitgaande van de these, dat alle geschiedenis sinds 1945 wereldgeschiedenis is en dat van de geschiedenisleraar verwacht mag worden dat hij de historie tot heden behandelt, werden de problemen van wereldgeschiedenis en de z. g. current affairs samen besproken. Het grote respect voor de traditionele methoden aan welke de voorgeschreven leerprogramma's in tal van landen beantwoorden, en de gebrekkige kennis die de docenten zelf hebben van wereldgeschiedenis, current affairs en de ontwikkelingen daarin, bleken voor het onderwijs belemmeringen te vormen. Daarnaast werd weer gewezen op de overlading en het gevaar van oppervlakkigheid door toename van de stof en het gelijkblijven en zelfs verminderen van het aantal beschikbare uren. In vele landen bleken de geschiedenisleraren een strijd om uren te moeten voeren. Iedereen be-

greep echter, dat een verhoging van het urenaantal voor geschiedenis niet kan plaatsvinden en dat een revisie van het leerprogramma de enige oplossing biedt. Voorts was men het erover eens, dat de universitaire opleiding aandacht moet schenken aan de wereldgeschiedenis, zowel door speciale colleges voor studenten, als door cursussen of postacademiale colleges voor afgestudeerden, zoals dat b.v. in Nederland reeds geschiedt. De behandeling van de geschiedenis vanaf 1945 is eigenlijk een heel andere aangelegenheid dan van de tijd ervoor. Voor dit laatste geldt het "wie es damals gewesen", een oriëntatie op het verleden, het eerste is een oriëntatie op de toekomst. Deze rekent af met de Europese predominantie, dringt aan op internationale samenwerking van alle volken, omdat ze elkaar nodig hebben en duidt de jonge volkeren aan als de grootste kanshebbers. De behandeling van deze stof stelt totaal andere eisen aan de geschiedenisleraar dan de traditionele. De vraag rees zelfs, of het niet beter was de "current affairs" toe te vertrouwen aan een ander dan de historicus, b.v. aan de leraar maatschappijleer. Onmiddellijk tekenden velen protest aan tegen deze suggestie. Zij meenden, - en o.i. terecht - dat de historicus zowel de "current affairs" als de algemene maatschappijleer dient te geven. Dat eist evenwel een diepgaande bezinning op de vormgeving van het vak geschiedenis en maakt ook om deze reden revisie noodzakelijk; revisie van opleiding, leraar en handboek; revisie van programma en voorschriften. Uitvoerig werd gediscussieerd over doelomschrijving, inhoud en wijze waarop wereldgeschiedenis zou moeten worden gedoceerd. Ten aanzien van het doel onderscheidde men wetenschappelijke, pedagogische en praktische overwegingen; over de inhoud bestond geen communis opinio, maar de meerderheid was voor een selectie, afhankelijk van methode, tijd en omstandigheden.

wordt vervolgd

P. J. Schwiebbe.

Mededeling van de redactie

Lezers die uit berichten in ons blad de conclusie getrokken mochten hebben, dat het voor de toekomst in de bedoeling zou liggen themata-kant-en-klaar in Kleio te publiceren, wijzen wij gaarne op het volgende:

1. Volgens de redactie past het niet in de doelstelling van ons blad volkomen uitgewerkte lessen, zoals collega's die in hun klassen gaven, op te nemen.
2. Wel lijkt het de redactie juist en zelfs gewenst, dat er door collega's suggesties voor themata - liefst in schematische vorm - worden gepubliceerd. Een opgave van geschikte literatuur kan dienst doen bij een persoonlijke uitwerking.
3. De redactie verzoekt collega's vriendelijk copie in deze geest gesteld aan te bieden.

nieuw: meulenhoff cahiers voor geschiedenis

- documentatie
- probleemstellingen
- toelichtende teksten
- vragen en opdrachten
- aanwijzingen voor verdere lectuur

Dit alles – gesteund door een rijke keuze illustraties – vormt de inhoud van de eerste delen in de

nieuwe serie meulenhoff cahiers voor geschiedenis

Dr. M. B. van der Hoeven

De tijd der grote geografische ontdekkingen

Dr. Th. van Tijn

Schoolstrijd en partijvorming in Nederland

Dr. P. A. M. Geurts

De Coninck van Hispaengien – Philips II voor de rechterstoel der geschiedenis

Dr. F. E. M. Vercauteren

Op weg naar eenheid in de samenleving der volken

Dr. J. Haak

De Franse revolutie (verschijnt september 1966)

J. M. MEULENHOF - ROKIN 44 - AMSTERDAM

levering ook via de boekhandel

J. MUUSSES N.V.,

Uitgaven voor Maatschappijleer

W. Langeveld

Hoe leven wij?

Inleiding tot de leer der samenleving

3e druk, f 7,90 geb.

De verzorgde uitgave en de vele toepasselijke illustraties, statistieken e.d. completeren de weloverwogen opzet en ondersteunen het doel van de schrijver een leerboek te schrijven over een aantal belangrijke maatschappelijke problemen. Het opbouwen van een goede les en het opwekken van een reële discussie is met behulp van dit boek zeer wel mogelijk.

Kleio

Voor de docenten maatschappijleer:

W. Langeveld, pol. soc. drs.

Maatschappijleer

doel, inhoud en methode

Een terreinverkenning

f 4,75

Ik kan deze studie als belangwekkend studiemateriaal aan iedere leraar en vooral schoolleider van harte aanbevelen.

Weekblad van het Genootschap

Maatschappijleer

bij het voortgezet onderwijs

f 4,90

Een verslag van de conferentie maatschappijleer bij het voortgezet onderwijs, georganiseerd door de Werkgemeenschap voor Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs in oktober 1962.

Vele bijdragen munten uit door leesbaarheid en goede indeling van de stof, zodat men een helder overzicht krijgt van de diverse opvattingen en haar toepassingen in de verschillende schooltypen en mogelijkheden voor de toekomst.

Chr. Gymn. en Middelb. Onderwijs

J. MUUSSES N.V. - POSTBUS 13 - PURMEREND

Levering ook via de boekhandel.
